

اسلام در مدینه

مقدمه

در درس گذشته با زندگی پیامبر (ص) و کوشش‌های او در سیزده سال نخست دوران بعثت آشنا شدید. در این درس با مهمترین تحولات نهضت اسلام در ده سال پایانی حیات رسول خدا پس از مهاجرت به یثرب - که از آن پس مدینه نامیده شد - آشنا می‌شوید.

مشقت و شکنجه، راهی برای حمایت از اسلام و رسول خدا (ص) نمی‌یافت. این عوامل پیشرفت اسلام را در مکه کند و ادامه‌ی حضور پیامبر (ص) و مسلمانان را در آن شهر بی‌فایده کرده بود.

مدینه: شرایط اجتماعی و اقتصادی مدینه با مکه کاملاً تفاوت داشت. اقتصاد کشاورزی، دامداری و پیشه‌وری خرد در یثرب موجب شکل‌گیری طبقه‌ی متوسط نسبتاً قدرتمندی شده بود که می‌توانست بر سرنوشت شهر خود اثرگذار باشد؛ از سوی دیگر جنگ و ستیز طولانی دو قبیله‌ی اوس و خزرج در یثرب، عموم مردم را چنان خسته کرده بود که برای پایان یافتن چنین نزاع‌هایی لحظه‌شماری می‌کردند. بی‌تردید تعالیم اسلام بهترین پاسخ به این نیاز عمومی تلقی می‌شد.

تفاوت‌های مکه و مدینه در مواجهه با اسلام
با مقایسه‌ی شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مکه و مدینه می‌توان به دلایل واکنش متفاوت مکه و مدینه در مقابل پیام اسلام و تفاوت دامنه‌ی موفقیت پیامبر (ص) در دو شهر یاد شده پی برد.

مکه: در این شهر فاصله‌ی معناداری میان دو طبقه‌ی حاکم و فرمانبر وجود داشت. طبقه‌ی حاکم که متشکل از رؤسای قبایل، تیره‌ها، عشیره‌ها و خاندان‌ها بود، تمام قدرت و ثروت جامعه را در اختیار داشت. این گروه برای حفظ منافع اقتصادی و اجتماعی خود اسلام و آموزه‌های آن را نمی‌پذیرفت؛ طبقه‌ی فرمانبر و زیردست، شامل توده‌ی مردم و بردگان، نیز اگر چه قبول اسلام را داروی دردهای تاریخی خود می‌دانست، اما جز تحمل

یک توضیح

در انتظار یک پیامبر

یهودیان که جمعیت قابل توجهی از ساکنان یثرب را تشکیل می‌دادند، در کتاب‌های کهن دینی خود خوانده بودند که آخرین پیامبر (ص) الهی در میان فرزندان ابراهیم مبعوث می‌شود و در مقابل کفار و مشرکان به پیروزی نهایی می‌رسد. آنان ظهور این پیامبر را در میان خود پیش‌بینی می‌کردند و هرگاه مورد آزار اوس و خزرج قرار می‌گرفتند، آن‌ها را تهدید می‌کردند که پیامبر خاتم در میان ما برانگیخته می‌شود،

ما به او ایمان آورده، بر شما مسلط خواهیم شد. به همین دلیل مردم یثرب پیش از ظهور اسلام، نسبت به احتمال بعثت پیامبر (ص) آمادگی ذهنی داشتند، اما یهودیان که خود در ایجاد این آمادگی دخیل بودند به دلایل مختلف از پذیرش اسلام سرباز زدند؛ از جمله آن که پیامبر (ص) برخلاف تصور آن‌ها از قوم یهود نبود.

مهم‌ترین اقدامات پیامبر (ص) پس از مهاجرت به مدینه

۱- تأسیس مسجد؛ پایگاهی عبادی و اجتماعی:

نخستین اقدام پیامبر (ص) در بدو ورود به مدینه دستور ساخت مسجد بود. مسجد در اجتماع نبوی فقط محل عبادت، عرضه و ابلاغ آیات الهی نبود، بلکه اصلی‌ترین مرکز مدیریت و اعمال حاکمیت پیامبر (ص) بر جامعه تلقی می‌شد. پیامبر (ص) در طول سال‌های زندگی‌اش در مدینه، همه‌ی امور اساسی جامعه را در مسجد سامان می‌داد؛

مواردی نظیر: آموزش و تربیت، قضاوت و داوری، مشورت و تصمیم‌گیری درباره‌ی مسائل مهمی چون جنگ و صلح، پذیرفتن نمایندگان سایر قبایل و مناطق و حتی تجهیز و تعلیم سپاهیان. شرکت عموم مسلمانان - اعم از مهاجرین (مسلمانان مکی) و انصار (مسلمانان مدینه) و افراد متعلق به قبایل و تیره‌های مختلف، طبقات ثروتمند و فقیر - در ساخت مسجد، نخستین تمرین برای فراموش کردن اختلافات گذشته و تفاوت‌های ظاهری میان مردمی بود که پیش از آن به چشم رقیب یا بیگانه به یکدیگر نگاه می‌کردند.

مسجد النبی

۲- برقراری اخوت دینی به جای تعصب قومی:

نه تنها سابقه‌ی طولانی عداوت و اختلاف قومی و قبیله‌ای مردم مدینه را رنج می‌داد، بلکه رقابت میان آن‌ها با ساکنان مکه نیز بی‌سابقه نبود، به علاوه سابقه‌ی اختلافات طبقاتی و اجتماعی میان مهاجران هم آشکار بود. وجود چنین زمینه‌هایی از تفرقه و پراکندگی می‌توانست به سرعت باعث شکل‌گیری مناقشات غیرقابل مهار در جامعه‌ی نوپای اسلامی شود. پیامبر(ص) بلافاصله پس از ساخت مسجد در حرکتی بی‌سابقه مسلمانان را دو به دو با هم برادر و نسبت به هم مسئول و متعهد اعلام کرد و به این صورت از بروز بسیاری از اختلافات احتمالی در جامعه‌ی تازه تأسیس نبوی جلوگیری نمود. پیامبر(ص) در انعقاد آخرین حلقه‌ی برادری، علی(ع) را برادر خود در دنیا و آخرت اعلام کرده، با او عقد اخوت بست.

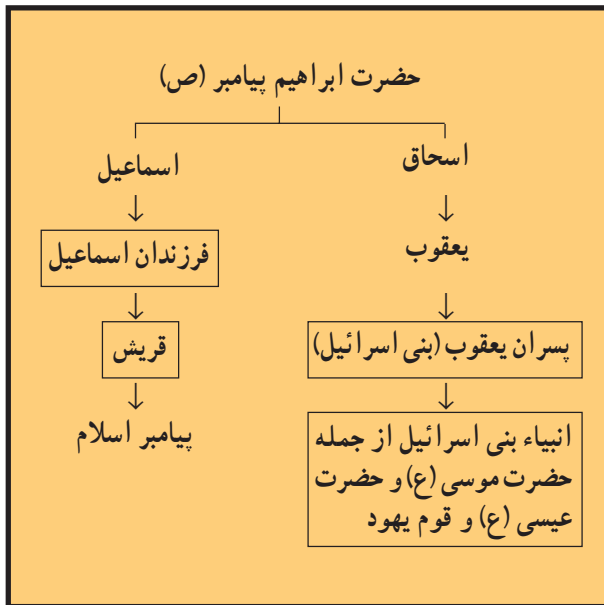
فکر کنید و پاسخ دهید:

از جمله‌ی کسانی که با هم عقد اخوت بستند حمزه، عموی پیامبر و زید، غلام آزادشده‌ی ایشان بود. این عقد چنان برای مسلمانان گرامی بود که حمزه وصیت کرد زید از او ارث ببرد. به نظر شما چه نکته‌ای در برادری میان این دو می‌توانست مورد نظر پیامبر باشد؟

۳- انعقاد پیمان همزیستی مسالمت آمیز: در بدو

ورود پیامبر(ص) به مدینه افرادی با عقاید متضاد اعم از مسلمان، یهودی و حتی بت پرست در آن شهر حضور داشتند. بنابراین ایجاد اتحاد سیاسی و اجتماعی میان همه‌ی قبایل، گروه‌ها و جریان‌های فکری و مذهبی برای ایجاد امنیت داخلی و دفاع از شهر در مقابل هجوم دشمنان خارجی ضروری بود. بر این اساس با درایت پیامبر(ص) پیمان‌نامه‌ای تدوین شد و مورد پذیرش همگان قرار گرفت.

مطابق این پیمان‌نامه که همچون بخشی از قانون اساسی نخستین حکومت اسلامی شمرده می‌شود، تمام گروه‌های ساکن مدینه از جمله مسلمانان و یهودیان ملتزم گردیدند که ضمن برخورداری از آزادی در عقاید و اعمال مذهبی، حرمت عقاید و باورهای دینی دیگران را نگاه دارند، از دشمنی با هم بپرهیزند و به دشمنان یکدیگر یاری نرسانند.

دشمنان و دشمنی‌ها

با وجود آن که مدینه می‌توانست پایگاهی مطمئن و امن برای رشد و توسعه‌ی اسلام باشد، اما پیامبر(ص) و مسلمانان باید خود را برای مقابله با انواع مخالفت‌ها و دشمنی‌ها آماده می‌کردند. دشمنان اصلی عبارت بودند از: **الف) مشرکان**: گرچه مسلمانان از مکه دور شده بودند، اما هنوز دلایل فراوانی برای خصومت و تقابل میان آنان و مسلمانان وجود داشت. به همین دلیل پیامبر(ص) در طول مدت ده ساله‌ی حیات خود در مدینه بارها ناچار به کشمکش و درگیری با مشرکان به خصوص مشرکان مکه گردید. برخلاف آن که دشمنان اسلام در طول تاریخ تلاش کرده‌اند مسلمانان را گروهی جنگ طلب معرفی کنند که از راه خون‌ریزی به توسعه‌ی باورهای دینی خود پرداخته‌اند؛

تاریخ‌گواه آن است که هیچ‌یک از نبردهای عصر پیامبر(ص) برابر تهاجم دشمنان اسلام بوده است. جنبه‌ی تهاجمی نداشته و تنها واکنش دفاعی مقتضی در

مهم‌ترین جنگ‌های مسلمانان در طول سال‌های استقرار پیامبر(ص) در مدینه^۱

ردیف	نام جنگ	زمان وقوع	طرف مخاصمه	دلیل بروز جنگ	نتیجه جنگ
۱	بدر	سال ۲ ه.ق	مشرکان مکه	تلاش برای بازپس‌گیری اموال مسلمانان مکه که پس از هجرت آنان توسط قریش مصادره شده بود	پیروزی قاطع مسلمانان و کشته شدن قریب ۷۰ تن از مشرکان
۲	احد	سال ۳ ه.ق	مشرکان مکه	دفاع در مقابل حمله‌ی سپاه مکه به شهر مدینه که قصد جبران شکست خود در جنگ بدر را داشت	شکست مسلمانان به دلیل سربلندی تعدادی از جنگجویان مسلمان از دستور پیامبر(ص)
۳	خندق (احزاب)	سال ۵ ه.ق	مشرکان مکه و سایر قبائل هم‌پیمان آنان و برخی گروه‌های یهودی	دفاع در مقابل حمله‌ی سپاهی که گروه‌ها و احزاب هم‌پیمان برای نابودی اسلام به راه انداخته بودند	شکست احزاب
۴	جنگ‌های متعدد با یهودیان	سال‌های ۶ و ۷ ه.ق	قبایل و گروه‌های مختلف یهودیان مدینه (بنی قریظه، بنی مصطلق، بنی نضیر) و اهالی قلعه‌ی خیبر	پاسخ به پیمان‌شکنی‌ها، اهانت‌ها و خیانت‌های آشکار و پنهان یهودیان که مستقلاً یا با همدستی مشرکان بر ضد مسلمانان مرتکب شده بودند	شکست یهودیان
۵	فتح مکه	سال ۸ ه.ق	مشرکان مکه	پاسخ به پیمان‌شکنی مشرکان نسبت به مفاد صلح حدیبیه و حمله به هم‌پیمانان مسلمانان	پیروزی مسلمانان
۶	حنین	سال ۸ ه.ق	مشرکان هوازن	دفاع در مقابل حمله‌ی قبایل بت‌پرستی که پس از فتح مکه، برای مبارزه با اسلام هم‌پیمان شده بودند.	شکست مشرکان
۷	موته	سال ۸ ه.ق	سپاهیان بصری	پاسخ به قتل ناجوانمردانه‌ی سفیر پیامبر توسط حاکم بصری که نوعی اعلان جنگ محسوب می‌شد.	شهادت سه تن از فرماندهان سپاه اسلام و شکست مسلمانان
۸	تبوک	سال ۹ ه.ق	سپاهیان روم	واکنش به تحرکات نظامی رومیان در مرزها	کار به برخورد نظامی نکشید.

۱- بررسی دلایل بروز این جنگ‌ها نشان می‌دهد که مسلمانان هرگز آغازکننده‌ی جنگ نبوده‌اند و پیامبر از جنگ به عنوان ابزاری برای تحمیل اسلام استفاده نکرده است.

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما چرا دشمنان اسلام این همه تلاش کرده اند ثابت کنند اسلام، دینی پر از خشونت است و با تکیه بر شمشیر گسترش یافته است؟

مسیحی شبه جزیره ی عربستان، اگر چه از راه گفت و گو و مباحثه با پیامبر (ص) به نتیجه نرسیدند و اسلام را نپذیرفتند، اما ضمن مصالحه با رسول خدا (ص) و قبول تعهداتی در مقابل مسلمانان، از امنیت پایدار برخوردار شدند و مانند یهودیان به کشمکش و دشمنی مدام با مسلمانان پرداختند.

فکر کنید و پاسخ دهید:

مسلمانان ابتدا به سوی بیت المقدس که قبله ی یهودیان بود نماز می خواندند، اما پس از آن که یهودیان این مسأله را نشانه ی ضعف و وابستگی مسلمانان تلقی کردند، در سال ۲ هـ. ق خداوند دستور تغییر قبله به جانب کعبه را صادر کرد. به نظر شما مشترک بودن قبله ی مسلمانان و یهودیان چه پیامی داشت؟ و تغییر قبله چه هدفی را دنبال می کرد؟

ج) منافقان: اقلیت ثروتمندی از اهالی یثرب به رهبری عبدالله بن ابی، جریان نفاق را در مدینه شکل دادند. آنان چون وابسته و یا تحت تأثیر اشرافیت حاکم بر مکه بودند، عملاً به نوعی تشکیلات مخفی علیه مسلمین تبدیل شدند. منافقان برخلاف باطن بی ایمان شان در ظاهر خود را مسلمان معرفی می کردند. به همین دلیل رویارویی و درگیری با آنها حتی از مواجهه با مشرکین یا یهودیان سخت تر بود. قرآن در آیاتی مسلمانان را متوجه پدیده ی نفاق و خطر منافقین کرد. پیامبر (ص) برای حفظ آرامش اجتماعی همواره با سعه ی صدر، آزار و دشمنی منافقان را تحمل می کرد. جاسوسی و شایعه پراکنی به نفع دشمن، تضعیف روحیه ی مسلمانان در هنگامه ی کارزار، ایجاد اختلاف در میان آنها و کارشکنی در مقابل پیامبر (ص)، از جمله شیوه های منافقین برای آسیب رساندن به جامعه ی اسلامی بود.

ب) یهودیان: یهودیان اهل کتاب و یکتاپرست به دلیل برخورداری از بیشترین وجوه اشتراک با مسلمانان می بایستی از نخستین ایمان آورندگان به اسلام و یا حداقل هم پیمانان مسلمین باشند، اما عواملی چند، موجب بروز و تداوم دشمنی آنها با پیامبر (ص) و مسلمانان شد، از جمله آن که:

۱- اسلام سلطه ی فرهنگی یهودیان بر اعراب بی سواد و جاهل را شکست.

۲- به خطر افتادن ارتباط تجاری با مکه و اعلام حرمت رباخواری در اسلام، منافع کلان اقتصادی یهودیان را محدود کرد.

رفتار مسالمت جویانه ی پیامبر (ص) و مفاد پیمان نامه ی اجتماعی نیز یهودیان را از ابراز دشمنی با مسلمانان باز نداشت. آزار روحی و تحقیر مسلمانان، خیانت به مسلمین از طریق همدستی با مشرکان و جاسوسی برای آنان و حتی جنگ رودررو با مسلمانان، از جمله رفتارهای خصمانه ی آنان با پیروان دین اسلام بود. پیامبر (ص) در آغاز برای حفظ رابطه ی مسالمت آمیز با یهودیان، دشمنی های آنان را نادیده می گرفت، اما تداوم حسادت و لجاجت یهودیان نسبت به مسلمانان این رابطه را خدشه دار ساخت. تغییر قبله ی مسلمانان از بیت المقدس به کعبه نشانه ی این رابطه ی آسیب دیده بود. سرانجام کار به برخورد نظامی کشید، برخی از یهودیان کشته شدند و بقیه ناچار به ترک منطقه گردیدند. البته شماری از پیروان دین یهود هم اسلام آوردند. این در حالی بود که رهبران

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما عوامل اجتماعی ظهور پدیده‌ی

نفاق چیست؟

چرا نفاق در مدینه بیش‌تر از مکه بروز

کرد؟

تقویت پایگاه اسلام

گرچه درگیری‌های مستمر مسلمانان با دشمنان‌شان باعث لطمات جانی و مالی زیادی به جامعه‌ی نوپای اسلامی شده بود، اما پیروزی‌های مکرر آنان از یک سو موجب تقویت ایمان و اعتماد به نفس مسلمانان گردید و از سوی دیگر قدرت آنان را در نگاه دشمنان‌شان آشکار کرد. پیروزی در جنگ احزاب، تزلزل و فروپاشی اتحادیه‌ی شرک و کفر در منطقه محسوب می‌شد؛ اخراج یهودیان پیمان شکن از مدینه، حضور نمایندگان پیامبر (ص) به عنوان مبلغان اسلام در میان قبایل مختلف عرب و پذیرش این دعوت از جانب برخی از آنان، گواه برتری و اقتدار مدینه در شبه جزیره‌ی عربستان بود. به‌علاوه در طول این سال‌ها با نزول آیات قرآن، به تدریج احکام شرعی متناسب با نیازهای جامعه اسلامی عرضه گردید و ساختار شریعت اسلامی شکل منظم و منسجمی به خود گرفت.

صلح حدیبیه، پیروزی آشکار

پیامبر (ص) در سال ۶ هـ.ق تصمیم گرفت به‌همراه گروهی از مسلمانان نه به قصد جنگ، بلکه برای زیارت خانه‌ی خدا عازم مکه شود. موفقیت پیامبر (ص) در این سفر به معنای پایان سلطه‌ی بت‌پرستی و شرک در شبه جزیره‌ی عربستان بود. بنابراین سران مشرک مکه در مقابل چنین اقدامی مقاومت کردند و مانع ورود مسلمانان به

مکه و زیارت خانه‌ی خدا شدند. به رغم آن که مسلمانان لباس احرام به تن داشتند و جز شمشیری در نیام، سلاحی همراه آنان نبود، اما در بیعتی دوباره با رسول خدا (ص) بر پشتیبانی از او تا پای جان تأکید کردند. با تمایل پیامبر (ص) به پرهیز از رویارویی نظامی، سرانجام مذاکره‌ی نمایندگان دو طرف به انعقاد قراردادی انجامید که به مناسبت محل تنظیم آن به صلح حدیبیه معروف شد. اصلی‌ترین ماده‌ی این صلحنامه، توافق بر ده سال متارکه‌ی جنگ میان مکه و مدینه و هم‌پیمانان آن‌ها بود. براساس این توافق نامه مسلمانان در آن سال از ورود به مکه صرف‌نظر می‌کردند، اما سال بعد مشرکین چند روز از شهر مکه خارج می‌شدند تا مسلمین با آرامش و در فضایی معنوی خانه‌ی خدا را زیارت کنند. مهم‌ترین پیامد این پیمان، شکل‌گیری مناسبات منطقه‌ای و جهانی مسلمانان و گسترش دامنه‌ی تبلیغات اسلام بود.

ابلاغ جهانی دعوت اسلام

در سایه‌ی آرامش و امنیت فراهم آمده از متارکه‌ی جنگ، در سال ۷ هـ.ق^۱ پیامبر (ص) سفیران خود را به فراسوی مرزهای شبه جزیره‌ی عربستان فرستاد و رسالت خویش را جهانی کرد. رسول خدا (ص) نامه‌هایی به سران کشورهای نوشت و آنان را به اسلام دعوت کرد. مورخان تعداد این نامه‌ها را تا شش مورد نوشته‌اند. هرقل، امپراتور روم شرقی نامه‌ی رسول خدا را در بیت المقدس دریافت کرد، بعضی از مورخان نوشته‌اند که وی در باطن اسلام را پذیرفت، ولی از ترس عوام و یا برای حفظ قدرتش، آن را علنی نکرد. مشهور است که خسرو پرویز در تیسفون نامه‌ی پیغمبر (ص) را پاره کرد و پیامبر او را نفرین نمود. مقوقس، حاکم مصر، نیز فرستاده‌ی رسول خدا را گرامی داشت و او را با هدایایی روانه ساخت.^۲

۱- برخی این رویداد را در اواخر سال ۶ هـ.ق دانسته‌اند.

۲- گفته‌اند که نجاشی، حاکم حبشه، نیز اسلام آورد و فرزند خود را به همراه جمعی برای اظهار دوستی روانه‌ی مدینه کرد، ولی همگی در دریا غرق شدند و به مقصد نرسیدند.

فکر کنید و پاسخ دهید:

پس از فتح مکه پیامبر (ص) با تعبیر «انتهم الطلقاء» (شما آزادشدگانید) سران قریش را مورد عفو و اغماض خود قرار داد. پس از حماسه‌ی کربلا، حضرت زینب (س)، یزید را با عنوان «یا بنی الطلقاء» (ای پسر آزادشدگان) خطاب کرد. به نظر شما حضرت زینب (س) با استفاده از این تعبیر چه هدفی را دنبال می‌کرد؟

پس از فتح مکه مسلمانان ناچار به انجام اقدامات نظامی دیگری نیز شدند که یا مانند غزوه‌ی حنین برای از میان بردن آخرین سنگرهای فتنه و توطئه در داخل شبه جزیره بود و یا مانند غزوه‌ی تبوک که برای فرونشاندن تحرکات سپاه روم در مرزهای شمالی انجام شد.

دستاوردهای اسلام و کارنامه‌ی پیامبر (ص)

ظهور اسلام و ۲۳ سال تلاش پیامبر (ص)، عامل تحول اساسی در اندیشه، اخلاق و شرایط اجتماعی و سیاسی زندگی اعراب و دیگر اقوام گردید. برخی از دستاوردهای مهم حرکت پیامبر (ص) عبارتند از:

۱- اصلاح عقاید و اندیشه‌ها: از میان رفتن شرک و عقاید خرافی، شکل گرفتن باوری عمیق و اصیل به توحید و برخورداری از شریعتی الهی، کامل و ماندگار، اساسی‌ترین دستاورد حرکت الهی پیامبر (ص) بود.

۲- عرضه‌ی الگویی اخلاقی: پیامبر (ص) در تمام دوران رسالتش به پالایش روحی و معنوی مسلمانان، تقویت روحیه‌ی اتحاد و برابری، زدودن کینه‌های جاهلی، نفی روحیه‌ی خشونت و جنگ طلبی و تبلیغ رأفت و یکدلی در جامعه اهتمام ورزید.

گرچه سران یا مردم این کشورها پس از دریافت نامه‌ها یکباره اسلام نیاوردند، اما این اقدام پیامبر (ص)، ضمن انتقال پیام اسلام به آن مناطق، توان حکومت نوپای اسلامی را در مخاطب قرار دادن مهم‌ترین قدرت‌های جهان آن روز نشان می‌داد.

فتح مکه، گشودن مهم‌ترین پایگاه بت پرستی: در سال ۸ هـ. ق مشرکان مکه با تحرکات پراکنده‌ی نظامی، پیمان‌نامه‌ی حدیبیه را نقض کردند. سکوت پیامبر (ص) در مقابل نقض آشکار مفاد صلح نامه می‌توانست به جسارت آن‌ها و تکرار چنین حوادثی بینجامد و اقتدار مسلمانان و امنیت جامعه‌ی اسلامی را به خطر اندازد. بنابراین پیامبر (ص) سپاهی بزرگ فراهم آورد و عازم مکه گردید. رسول اکرم (ص) به ملاحظه‌ی حرمت مکه به عنوان شهر امن الهی تمایل داشت فتح آن شهر بدون خونریزی انجام گیرد. مشرکان نیز با مشاهده‌ی عظمت و قدرت سپاه اسلام، از مقاومت در برابر مسلمانان مأیوس گشته، به ناچار تسلیم شدند. بنابراین مسلمانان با آرامش و اقتدار وارد مکه گردیدند و ابوسفیان سرکرده‌ی مشرکان به ناچار اسلام آورد. فتح مکه یک فتح نظامی ساده نبود، این واقعه اوج رأفت و کرامت انسانی پیامبر (ص) و مسلمانان را به نمایش گذاشت. رسول خدا (ص) در کمال قدرت و صلابت نظامی، مردم شهری را بخشید که بیست سال با او جنگیده، یارانش را شکنجه کرده یا به شهادت رسانده بودند و حتی از تکه تکه کردن اجساد شهدای مسلمان نیز خودداری نکرده بودند. پیامبر (ص) به منظور جذب نو مسلمانان مکی در درون جامعه‌ی اسلامی به آن‌ها اجازه داد تا سپاه اسلام را در غزوه‌ی حنین^۱ که اندکی بعد از فتح مکه اتفاق افتاد، همراهی کنند و حتی جهت تألیف قلوبشان سهم بیشتری از غنایم را به آنان اختصاص داد.

۱- غزوه به نبردهایی گفته می‌شد که پیامبر (ص) شخصاً در صحنه‌ی جنگ حضور داشت و سپاه را فرماندهی می‌کرد. اما اگر پیامبر (ص) در نبرد شرکت نمی‌کرد و فرماندهی سپاه را به شخص دیگری می‌سپرد، آن نبرد را سریه می‌گفتند.

۳- تحقق عدالت اجتماعی: نفی امتیازات طبقاتی، انواع تبعیض اجتماعی، ملاک‌های قومی و ارزش‌های اقتصادی و تأکید صرف بر ایمان، عمل و اخلاق به عنوان معیار برتری و کرامت در جامعه اسلامی، نکته‌ی مهمی بود که همواره مورد توجه پیامبر (ص) قرار داشت؛ در نتیجه رسومات قبیلگی و اشرافیت قومی تضعیف گشت، تفاوت میان عرب و عجم، سیاه و سپید، زن و مرد در جایگاه انسانی و حقوق اجتماعی کنار گذاشته شد و حتی بردگان و یا افراد فاقد جایگاه اجتماعی در عصر جاهلیت، از حقوق اساسی برخوردار گردیدند.

۴- ارتقای سطح دانش و معرفت عمومی: تشویق به تحصیل سواد و جستجوی دانش و کمال علمی، آن‌هم در جامعه‌ای که تا چندی پیش از آن به جهالت و نادانی شهرت داشت، از افتخارات نهضت اسلام است.

۵- فراهم آمدن زمینه‌ی ظهور یک تمدن بزرگ جهانی: مجموع آموزه‌های قرآن، گفتار و کردار پیامبر (ص) و پیشوایان دین زمینه ساز شکل‌گیری تمدن اسلامی شد. پویایی، زاینده‌گی و جهانی بودن، ویژگی‌های اصلی این تمدن است.

یک توضیح

استفاده از هر فرصتی برای گسترش سوادآموزی

بر اساس سنت‌های رایج در میان اعراب آن روزگار (و حتی سایر ملت‌ها)، اسیران جنگی یا به بردگی گرفته می‌شدند و یا برای آزادی آنان مبلغی فدیة مقرر می‌شد که باید خود فرد یا خویشاوندانش پرداخت می‌کردند. پس از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، پیامبر (ص) با سواد کردن ده نفر از مسلمانان را فدیة و شرط آزادی اسیران معین کرد. این درحالی بود که مسلمانان به شدت تحت فشار مالی بودند و مبلغ دریافتی در ازای آزادی اسرا می‌توانست به بهبود شرایط اقتصادی آنان بسیار کمک کند.

۶- ارائه‌ی یک الگوی جامع زندگی: اسلام موفق شد الگویی جامع برای زندگی افراد عرضه کند که در آن پرداختن به معنویات مانع استفاده از نعمت‌های مشروع زندگی نگردد و اهتمام به امور روزمره، انسان را از توجه به خدا و وظایف دینی‌اش غافل نگرداند.

۷- تأسیس حکومت اسلامی: تحقق اهداف دینی، تربیتی و اجتماعی اسلام و نیز دفاع از جامعه‌ای که از همه سو مورد تهدید و دشمنی قرار داشت، نیازمند ابزاری کارآمد و برخوردار از قدرت اجتماعی بالا بود. بنابراین پیامبر (ص) گرچه در مکه از پایگاه سیاسی و اجتماعی محکمی برخوردار نگردید، اما در مدینه حکومتی متکی بر اندیشه و محتوای دین بنیان نهاد. این حکومت به

سرعت قدرت لازم را برای اداره‌ی امور داخلی و غلبه بر تهدیدهای خارجی به دست آورد و الگویی برای حکومت‌های اسلامی در دوره‌های بعد گردید.

تهدیدهای پیش روی جامعه‌ی اسلامی در سال‌های پایانی حیات پیامبر (ص)

گرچه پیامبر (ص) طی بیست و سه سال تلاش، نتایج عظیم و باورنکردنی کسب کرد، اما نمی‌توانست کار را در همین نقطه پایان یافته بداند و از مخاطرات و تهدیدهایی که بعد از وفات او متوجه آینده‌ی جامعه‌ی نوپای اسلامی می‌شد، غافل بماند. مهم‌ترین این مخاطرات و تهدیدها عبارت بود از:

- ۱- زنده شدن مجدد فرهنگ، عقاید و سنت‌های از اسلام بنا به انگیزه‌های اقتصادی و قومی. عصر جاهلی.
- ۲- درک نادرست دین و عرضه‌ی تفسیرهای غلط که در سال‌های پایانی حیات پیامبر (ص) جدی شده بود.
- ۳- تهدیدهای نظامی دشمنان خارجی به‌ویژه رومیان

یک توضیح

فرمانبری از جوان شایسته

با بالا گرفتن خطر حملات نظامی رومیان، پیامبر (ص) در آخرین ماه‌های زندگی‌اش دستور داد سپاهی عظیم تجهیز شود که اکثر مسلمانان کارآزموده در آن شرکت داشتند. در حالی که برخی از اعضای سپاه میان سال و حتی سالخورده بودند، پیامبر (ص) فرماندهی این حرکت مهم و خطیر را به اسامه، رزمنده‌ای غیور و شایسته، اما بسیار جوان سپرد. این اقدام پیامبر (ص) را می‌توان از جمله‌ی آخرین تلاش‌های پیامبر (ص) برای زدودن آداب و سنن جاهلی دانست که صرفاً بر شیخوخیت (کهنسالی) در توزیع جایگاه‌های مدیریتی تأکید داشت. مقاومت و مخالفت برخی از صحابه‌ی پیامبر (ص) در مقابل فرماندهی اسامه - که منجر به تأخیر حرکت سپاه او شد - دلایل مختلفی داشت که بقایای اندیشه‌های جاهلی بود.

در پایان سال ۱۰ هـ.ق، قبل از آن که حجاج پراکنده شوند و هر کدام به راهی بروند، در محلی به نام غدیر خم توقف کرد؛ پس از سه روز انتظار برای جمع شدن همه‌ی حجاج در آن محل، رسول خدا (ص) در یک سخنرانی عمومی، علی بن ابی طالب (ع) را به جانشینی خود و رهبری جامعه اسلامی پس از خویش تعیین کرد. پس از سخنرانی پیامبر (ص)، مردم دسته دسته برای تبریک و اعلام حمایت از علی (ع) شتافتند و با او بیعت کردند. رسول خدا (ص) در آخرین سخنان خود نیز ضمن تأکید بر جدا نشدن قرآن و اهل بیت از یکدیگر، بر لزوم تمسک مردم به هر دوی این یادگارهای ارزشمند تأکید کرد.

پیامبر (ص) سرانجام در ۲۸ ماه صفر سال ۱۱ هـ.ق به دیدار حق شتافت و جامعه‌ی اسلامی در آستانه‌ی آزمونی بسیار بزرگ قرار گرفت.

۴- ظهور مدعیان پیغمبری در چند منطقه از شبه جزیره که درصدد بودند با طرح دعاوی دروغین نبوت، قدرت و نفوذی همچون حضرت محمد (ص) کسب کنند.

مسأله‌ی جانشینی

گرچه پیامبر (ص) تا پایان عمر به برنامه‌ریزی و تلاش برای رفع مشکلات و تهدیدهای فوق مشغول بود، اما تنها یک اقدام نهایی می‌توانست تدبیری جدی برای مواجهه‌ی اساسی با همه‌ی مشکلات جامعه‌ی اسلامی باشد. اقدام نهایی و کارسازی که قرآن از آن به «کامل شدن دین و مایوس شدن کفار» تعبیر کرده است.^۱ پیامبر (ص) با دوراندیشی از نخستین روزهای رسالت به فکر معرفی جانشین خود بود. پس از آن نیز در موقعیت‌های مختلف به این مسأله پرداخت که حادثه‌ی غدیر خم یقیناً مهم‌ترین این موقعیت‌ها بود. پیامبر (ص) در راه بازگشت از حج

۱- سوره‌ی مائده/ آیه‌ی ۳.

پرسش‌های نمونه

- ۱- دلایل انعقاد پیمان همزیستی مسالمت‌آمیز میان ساکنان مدینه را بیان کنید.
- ۲- یهودیان مدینه برای ضربه زدن به مسلمانان چه کارهایی انجام دادند؟
- ۳- منافقان چه کسانی بودند و دست به چه اقداماتی زدند؟
- ۴- صلح حدیبیه چرا و چگونه منعقد شد و چه پیامدهایی داشت؟
- ۵- روش‌های پیامبر (ص) را برای استقرار عدالت اجتماعی توضیح دهید.
- ۶- راه حل نهایی پیامبر (ص) را برای پایان دادن به همه‌ی نگرانی‌ها و مخاطرات پیش‌روی جامعه‌ی اسلامی توضیح دهید.

اندیشه و جست‌وجو

- ۱- کارکردهای مسجد را در محله، روستا و شهر خود بررسی کنید و آن را با کارکردهای مسجدها در عصر پیامبر (ص) مقایسه نمایید.
- ۲- با مراجعه به قرآن و کتاب‌های تاریخی، مطلبی درباره‌ی مباحثه‌ی پیامبر (ص) و مسیحیان تهیه کنید.
- ۳- درباره‌ی رفتار مسلمانان با بازماندگان و اسرای جنگی مطلبی بنویسید و ضمن آن، این رفتارها را با شیوه‌های متداول در جنگ‌های اعراب، ایرانیان و رومیان پیش از ظهور اسلام مقایسه کنید.
- ۴- با مراجعه به کتاب‌های تاریخی و مطالعه‌ی تاریخ نبردهای مسلمانان در روزگار پیامبر (ص)، درباره‌ی شخصیت‌های مهم و مطرح در هر جنگ مطالبی تهیه کنید، مثلاً حمزه در بدر و احد، حضرت علی (ع) در خندق و خیبر، جعفر طیار در موته و ...